

«ДИВНИЙ АТТРАКТОР» ЯК АРХЕТИПНА СТРУКТУРА САМООРГАНІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

У статті розглядаються архетипи колективного несвідомого як «дивні аттрактори», які є основою самоорганізаційних процесів політичної системи.

Ключові слова: політична система, простір епіфеноменів, архетип колективного несвідомого, «дивний аттрактор», фрактал.

Актуальність проблеми. Будь-який акт діяльності завжди поліфункціональний і багатозначний, але суб'єктом дії усвідомлюється тільки з погляду його мети, залишаючи поза увагою інші прояви, кожне з яких існує у своїй логіці. Результати, що перебувають за межами усвідомлення суб'єкта діяльності, як правило, не належать йому, а отже, не цікаві йому й не контролюються ним (оскільки це — простір епіфеноменів).

Епіфеномен — явище, що супроводжує як побічний продукт інші, фундаментальні явища, але не чинить на них прямого впливу. Такий самостійний простір епіфеноменів можна порівняти з безбережним морем незліченних змістів: мудрець — рибалка в безбережному морі буття, який виловлює змісти. Кожний етнос, виходячи з умов свого проживання й відповідно до національних особливостей мислення, кодує зміст по-своєму, з тим, щоб він був зрозумілий, пізнаваний, щоб його можна було передавати, тобто декодувати під час комунікації, запустити в «естафету поведінки».

Вирішальну роль у цих процесах відіграє явище аттрактора (від англ. attract — притягувати), яке можна визначити як такий майбутній стан системи, що змінюється, якого ще не знає сьогодення, але минуле вже там присутнє і розпоряджається ним. Це означає, що в різних часових рядах нелінійності окремі події минулого можуть випереджати сьогодення й підстерігати нас із майбутнього.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Упорядковані (фрактальні) архетипи політичної ментальності, до яких можна віднести і «дивні аттрактори», розглядалися такими вітчизняними дослідниками, як Б. Глотов, В. Горбатенко, О. Донченко, В. Іванов, Ю. Канигін, В.

Кривошеїн, С. Кримський, О. Локаш, Є. Макаренко, М. Назаров, І. Поліщук, Ю. Романенко, А. Сошніков, І. Старовойт, В. Храмова та ін.

Метою даної статті є розкриття сутності «дивного аттрактора» як архетипної структури самоорганізації політичної системи.

Виклад основного матеріалу. Аттрактор є евентуальним майбутнім вектором наступних змін, який або мобілізує і структурує образ сприятливого майбутнього, або формує образ прийдешньої катастрофи, що прискорює процеси розпаду. Зрозуміти аттрактор означає створити умови для прогнозування розвитку, моделювання поведінки й оптимального керування процесами системи. Бездумна, егоїстична або корумпована влада може пропонувати зі свого сьогодення будь-які вектори розвитку, але всі вони будуть формальні. Аттрактор неминуче «призначить» свій сценарій розвитку. Імперії, держави, династії стрімко занепадали, коли простір епіфеноменів не трансливав або трансливав у соціуми негативні образи майбутнього. Світова практика показує, що бачення позитивного майбутнього є одним з найважливіших джерел соціальної енергії [2].

Простір епіфеноменів розглядається як цілісно мислима дійсність. Це така ж сама реальність дій (практик), як у світі феноменів, але вони з досягненням очікуваних результатів не завершуються, а продовжують ділитися, розмножуватися щомиті й у кожній точці, розлітаючись у континууми майбутніх альтернатив. Це не паралельний і навіть не віртуальний світ, а інобуття нашого ж світу, у якому живуть змісти, що володіють властивістю безчасовості й нескінченності. У цьому просторі прихована вічна таємниця позачасового поєднання практик, формування майбутніх векторів руху соціумів, там пишуться чернетки незліченних сценаріїв для постановки їх у світі феноменів.

Дані положення в першу чергу реалізуються в психології, зокрема в трансперсональній психології, що вивчає трансперсональні переживання й пов'язані з ними явища. Тільки тут поняття епіфеноменів перетворене в поняття колективного несвідомого, соціального несвідомого.

Авторитетний фахівець у дослідженні колективного несвідомого К.-Г. Юнг зазначав, що «зміст колективного несвідомого, який репрезентований архетипами, з якими ми зіштовхуємося при будь-якому контакті з масовими феноменами, завжди біполярний: він має як позитивний, так і негативний боки. Будь-який прояв архетипу робить ситуацію критичною, тому неможливо передбачати її розвитку» [5, с. 321].

Термін «архетип» зустрічається, за свідченням К.-Г. Юнга, у Філона Іудея, Іринія, Діонісія Ареопагіта, а також у Августина. На

думку швейцарського дослідника, «архетипи — це не тільки відбитки типових досвідів, які постійно повторюються, але і разом з тим вони емпірично виступають як сили або як тенденції до повторення тих же самих досвідів». У міфі архетипи виступають у якості тенденцій до створювання уявлень міфологічного мотиву — «уявлень, котрі можуть значно відхилитися у деталях, не утрачаючи при цьому своєї базової схеми» [10, с. 110].

Архетип сам по собі є гіпотетичним, невідступним спогляданню образом, «це лише та частина психічного змісту, яка не пройшла яку-небудь свідому обробку та являє собою ще тільки безпосередню психологічну даність». За К.-Г. Юнгом, архетип є неусвідомленим змістом психіки, «первинним типом», «споконвіку наявним узагальненим взірцем» [10, с. 110]. По суті, архетипи є універсальні прообрази, праформи, які несвідомо детермінують поведінку та мислення людини, і як доводить український дослідник С. Маленко, їх можна розглядати як форму соціокультурного освоєння колективного несвідомого [4].

Механізм формування архетипів тісно пов'язаний з архаїчним ступенем пізнання. На цьому ступені замість ясних та виразних понять на перший план виступають образи, насичені яскравим емоційним змістом, вони бачаться наочно і безпосередньо. Оскільки ж ці образи є передчуттєвою, але ще непізнаною сутністю, їх можна назвати символічними. У цьому світі символічних образів архетипи колективного несвідомого діють як систематизуючі оператори і формуючі чинники та одночасно виконують роль мосту між почуттєвим сприйняттям та ідеалами.

Українська дослідниця Вікторія Храмова вважає, що психоповедінкові архетипи, виникаючи ще на перших етапах формування етносів, модифікуючись у ході історичного розвитку людини взагалі, становлять певний інваріант, що реалізується на спільній мовній, культурній та морально-етичній основі. Саме це і є ті важко вловні особливості національного характеру, які зафіксовані на рівні найдавніших архетипів світосприйняття та поведінки, що в метафізичній площині зветься «духом нації», «душею народу» [7, с. 8–9].

На думку українського дослідника В.В. Кривошеїна, відповідні архетипні конструкції колективного несвідомого становлять фрактальну матрицю політичного світосприйняття [3, с. 110]. Термін «фрактал» (від лат. fractal — роздрібненість) був уведений у математично-природничі дисципліни Бенуа Мандельбротом. У широкому значенні фрактал — це структура, яка складається з часток,

у якомусь сенсі подібних до певного цілого. Як зазначають українські дослідники О. Донченко та Ю. Романенко, «тривале витіснення якихось компонентів фракталу з його часток приводить до формування певних постійних або тимчасових характеристик цієї неповної структури, яка все одно прагнучиме до власної первинної повноти і повторюватиме одні й ті самі помилки саме тому, що прагнення за якихось причин нездійсненне». При цьому неповний фрактал — це «такий архетипний елемент психосоціального простору, який транслює перекручену інформацію про універсальні модальності (сфера світового розуму)» [1, с. 32–33]. За суттю фрактал — це топологічна структура уречевлених архетипів, сума як первинних міфологічних образів-архетипів, так і вторинних, набутих.

Структури фракталу являють собою свого роду генералізовані матриці сприймання, мислення і поведінки, які імпліцитно існують в індивідуальній і соціетальній психіці й актуалізуються в реальних життєвих виборах. Ці генералізовані матриці сприймання можна розглядати як «певні інформаційні структури індивідуальної психіки, які передаються з покоління в покоління як родова пам'ять, як імпринти, в яких зафіксовані різні аспекти життєсприйняття — вони обумовлюють на несвідомому рівні те, як ми відчуваємо і бачимо навколишню дійсність, вважаємо її єдиною й об'єктивною» [3, с. 110–111].

Архетипи колективного несвідомого є двигунами політичних процесів. Як пише американський дослідник творчості К.-Г. Юнга Володимир Одайник, «архетип — це організуючий принцип, що стоїть за психологічними феноменами» [5, с. 27].

Архетипи, будучи продуктами колективного несвідомого, найбільш глибинного рівня несвідомого, який виходить за межі індивідуальної психічної структури, треба відносити до системи світовідчуття, яке має переважно несвідомий характер. За суттю, архетипний шар колективного несвідомого становить філогенетичний рівень політичного світосприйняття. Тут треба зазначити, що, як уточнює український дослідник В. В. Кривошеїн, змістом філогенетичного рівня політичного світосприйняття є не самі архетипи, а архетипні уявлення, архетипні образи [3, с. 112].

Згідно з К.-Г. Юнгом, архетип суттєво відрізняється від відповідно перероблених чи історично усталених форм, тобто архетипних уявлень. Архетипи як продукти колективного несвідомого вловлюються індивідуальною свідомістю шляхом віддзеркалення змісту архетипу в реальності, що передбачає перенесення апріорного знання в сферу свідомого та устанавлення його зв'язку з раціонально

сформульованими ідеями. Архетипні уявлення є проєкціями архетипів на рівні індивідуальної свідомості. «Таке проєктування лежить у самих основ, і тому було потрібно декілька тисячоліть історії культури, щоб якось відрізнити проєкцію від зовнішнього світу» [9, с. 99].

Філогенетичний рівень політичного світосприйняття не складається виключно з архетипних сюжетів та міфологем, які є універсальними структурними схемами, структурними передумовами образів. Сюди треба віднести весь спектр сталих елементів картини світу, які мають образно-міфологічну природу, зачіпають глибинні смисложиттєві орієнтації представника певної спільноти (етносу, соціуму) та є ґрунтом відповідної ментальності. Український дослідник О. Штоквиш для позначення таких елементів картини світу вводить поняття константи. Стосовно етнічної картини світу константи є «універсальні знакові комплекси, які можна вичленити за допомогою метамови з різноманітних фрагментів тексту, яким, по суті, є етнічна картина світу». Ця назва підкреслює те, «що вони фігурують, залишаючись незмінними на протязі тривалого процесу розвитку етносу, будучи в той же час умовою збереження його собітотожності» [8, с. 111].

Таким чином, філогенетичний рівень політичного світосприйняття складається з певної сукупності архетипних уявлень, які вміщують сліди міфологічних сюжетів, символічні (сакралізовані) форми уявності в індивідуальній свідомості фрагментів буття і, по суті, є проєкціями архетипів колективного несвідомого, які є, в свою чергу, продуктами видової еволюції людини.

У відкритих нелінійних системах (середовищах) організуючими принципами виступають аттрактори.

Можна простежити чіткій зв'язок між архетипами й «дивними аттракторами». «Дивні аттрактори» визначають хаотичні режими. Пророчити поведінку траєкторій хаотичних систем на тривалий час неможливо. «Дивні аттрактори» на противагу циклам або точковим аттракторам описують рух, що не стане періодичним (а значить, передбачуваним).

Російський дослідник Є. Файдиш описує такий логічний ланцюжок: «Одною з особливостей архетипу є неможливість його однозначного опису або визначення. Скільки б ми не намагалися виразити його у вигляді тексту, він завжди буде надзвичайно складнішим і глибшим. Саме тому можуть бути усвідомлені тільки окремі «тіні», проєкції, але ніколи — він весь цілком.

Недавно математиками були відкриті об'єкти, які є дуже подібними до них. Це фрактальні множини і дивні аттрактори. Як

архетип, так і фрактал неможливо задати перерахуванням його елементів. Кожний елемент архетипу має не меншу складність, ніж ціле, те ж можна сказати й про фрактал. І нарешті — самоподоба. Кожний елемент несе й інформацію про ціле. Цією властивістю володіють як архетип, так і фрактал. І ще одна цікава властивість. Фрактали зазвичай мають дробову розмірність, тобто наче перебувають між різними просторовими вимірами» [6, с. 62–63].

Якщо політичний процес спонукуваний архетипними силами (які моделюються «дивними аттракторами»), то він до певної міри ірраціональним процесом, який не підпорядковується законам логіки, є непередбаченим. Тобто, ірраціональність – це іманентна властивість багатьох політичних явищ. Однак ірраціональність не означає повну некерованість, точніше, ірраціональність має на увазі неможливість повної керованості, неможливість передбачувано нав'язувати свою волю, маніпулювати людиною й суспільством. Розуміння суті ірраціонального політичного процесу дозволяє «підштовхувати» його в деякому напрямку.

Висновки. Таким чином, розгортання політичної ситуації, особливо якщо мова йде про динамічні масові процеси, варто пояснювати дією архетипної моделі. У нелінійних динамічних системах, до яких відносяться політичні системи, архетипам відповідають «дивні (фрактальні) аттрактори». Отже, моделювання політичних процесів, у тому числі динаміки суспільної свідомості й електоральної поведінки, «суб'єктом» самоорганізації яких виступає архетип, оптимальне з використанням фрактальних об'єктів («дивних аттракторів»), фрактальних часових рядів).

Література

1. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) [Текст] / О. Донченко, Ю. Романенко. — К. : Либідь, 2001. – 334 с.
2. Капустин В. С. Введение в теорию социальной самоорганизации : учебное пособие [Электронный ресурс] / В. С. Капустин. — Режим доступа : <http://spkurdyumov.narod.ru/Kapustin12.htm>.
3. Кривошеїн В. В. Системологія політичного світосприйняття: структурно-компонентний аспект [Текст] / В. В. Кривошеїн. — Д. : ДНУ, 2004. — 146 с.
4. Маленко С. А. Феноменологія архетипу в системі соціокультурного освоєння колективного несвідомого (на матеріалах творчості К.-Г. Юнга) [Текст] / С. А. Маленко : дис... канд. філос. наук : 09.00.03. — К., 1998. — 179 с.

5. Одайник В. Психология политики. Политические и социальные идеи Карла Густава Юнга [Текст] / В. Одайник ; пер. с англ. — М. : Ювента, 1996. — 382 с.
6. Файдыш Е. А. Сверхсознание: Техники интеграции, саморазвития и целостства в измененных состояниях сознания [Текст] / Е. А. Файдыш. — М. : Прогресс, 1993. — 143 с.
7. Храмова В. До проблеми української ментальності. Замість передмови [Текст] / В. Храмова // Українська душа : зб. наук. праць. — К. : Фенікс, 1992. — С. 3—35.
8. Штоквиш О. А. Індивідуальність нації і лінгвістичні особливості етнічної картини світу [Текст] / О. А. Штоквиш : дис... канд. філос. Наук : 09.00.03. — К., 1993. — 183 с.
9. Юнг К.-Г. Об архетипах коллективного бессознательного [Текст] / К.-Г. Юнг ; пер. с англ. // Архетип и символ. — М. : «Ренессанс» СП «ИВО Сид», 1991. — С. 95—128.
10. Юнг К.-Г. О психологии бессознательного [Текст] / К.-Г. Юнг ; пер. с англ. // Собр. соч. Психология бессознательного. — М. : Ренессанс, 1994. — С. 27—172.

В статье рассматриваются архетипы коллективного бессознательного как «странные аттракторы», которые лежат в основе самоорганизационных процессов политической системы.

Ключевые слова: *политическая система, пространство эпифеноменов, архетип коллективного бессознательного, «странный аттрактор», фрактал.*

The article deals with the archetypes of the collective unconscious as ‘strange attractors’, which are the basis of self-organization processes of the political system.

Key words: *the political system, the space epiphenomena, the archetype of the collective unconscious, a ‘strange attractor’, fractal.*

Березинський Володимир Павлович — докторант кафедри політології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, кандидат політичних наук.

Рецензент: проф. Токовенко О. С.